

Bulicake ni dua nai Vakarau ni Vuli e Kaukauwa Cake kei ira na Lewenivanua e Niusiladi

Veivosaki ni lavelave taumada ni Veika Bibi me baleta na Vuli kei na Vuli Ka ni Matanitu kei na Tuvatuva ni Vuli Torocake

Vei keda na lewenivanua e Niusiladi, e levu sara na ka eda rawa ni sakitaka ena vuku ni noda ivakarau ni vuli. Vakararaba, oira na noda gonevuli era dau rawata nai vakatagedegede vinaka sara ni vakatautauvatani kei ira e vuravura taucocko, ka tiko vei keda oira na gonevuli kei ira na qasenivuli vinaka me vakataki ira ena veiyasai vuravura. Na noda tabana ni vuli ena vakatagedegede e loma me baleti ira na Maori e liu ena vuravura taucocko ena tabana ni vuli vei ira na taukei ni vanua, ka sa dua sara na ka e vakavuna vakalevu na kena vakabulabulataki na vosa vaka-Maori kei na itovo vakavanua vaka-Maori.

Eda rogoca mai vei ira na lewenivanua e Niusiladi ena Veitalanoa ni Vuli | na Korero Matauranga, na veimataveivosaki ni tabana ni vuli, kei na veiqraravi vakatabakidua e so, ni tikovinaka, na tautauvata kei na vakaitavivata era bibi sara vei ira na gonevuli/akonga kei ira na nodra matavuvale kei ira na wekadro, ia nai vakarau ni noda vuli ena gauna oqo e sega tiko ni rawata vakavinaka.

Porokaramu ni Cakacaka Vakavuli kei na Veitalanoa ni Vuli | Kōrero Mātauranga

Na matanitu qo e sa tekivuna e dua na porokaramu vinaka sara ni veisau ena ivakarau ni vuli, me rawa ni tokona na ivakarau ni bula e vinaka vei ira kece na lewenivanua e Niusiladi. E sa qai matai ni gauna meda muria e dua na gaunisala e okata na veitabana kece me biuta vata kina e dua nai tuvatuva me baleta na vuli, mai vei ira na vakatagedegede ni vuli vei ira na gonelalai sobu, ena loma ni vakatagedegede ni vuli ka lewai vakalawa, ki na vakatagedegede ni vuli torocake kei na vuli cakacaka.

Ena tekiteku ni 2018, era sa tekivu veivosaki kina ko ira na gonevuli/akonga, itubutubu, taukei ni cakacaka, yavusa, veitikotiko, daveivakatavulici, kei na matanitu me baleta na veika e gadreva o Niusiladi mai na vuli ena gauna qo kei na veigauna mai muri, kei na gaunisala ena rawa kina.

Eda sa tekivu vakayacora na veisau ena loma ni vakarau ni vuli ena veituvatuva oqo:

- » Ka Hikitia – nai tuvatuva ni Vuli ni Maori
- » Nai Tuvatuva ni Vuli ni Tamata Cakacaka
- » Nai Tuvatuva ni Vuli me baleti ira mai Vanua Tani
- » He taonga te tamaiti | O ira kece na gone era iyaubula – Tuvatuva ni veiqraravi me baleta nodra vuli na gonelalai
- » Nai Tuvatuva ni Veiqraravi ni Vuli ni Pasivika
- » Na Railesuvi ni Veikoronivuli ni Mataka
- » Na Veisau ni Vuli Cakacaka

Na Rai me baleta na Vuli:

Sa lewa na matanitu me vakarautaka e dua nai walewale tudei ni vuli ena loma ni 30 na yabaki e Niusiladi. Oqo na rai era sa cakava ko ira na Daututaka na Veitalanoa ni Veika Vakavuli ka yavutaki enai vakadinadina ka soqoni vata ena Korero Matauranga me ivakaraitaki ni veika eda vinakata na lewenivanua e Niusiladi meda raica ena noda ivakarau ni vuli:

Whakamaua te pae tata kia tina – Taura matua na vakatagedegede ko rawa ni yacova me rawa ni yaco me nomu ka dina....

Eda nodra kawa na dauvaqaqara, dauvakekeli kei na dauveivakavoutaki ka ra vakayagataka na nodra kila mera yacova kina na veivanua yawa. Na noda vuli ena tutaka na vakaitavivata, tautauvata kei na veisemati me rawa kina nida toso ki liu ka rawata kina na veisau me baleti ira na noda tamata kei na nodra veitosoyaki kei na veika era sotava ni mataka.

Whaia te pae tawhiti kia tata – Vakasaqaqara sivita nai yalayala ni veivanua yawa ka kauta voleka mai!

Na rai e vakadeitaki ena nodra gagadre na lewenivanua e Niusiladi me baleta na vuli – me rawa vei ira kece na lewenivanua e Niusiladi mera vuli ka rawata vakavinaka, mera vukea na nodra matavuvale kei nai tikotiko mera tikovinaka, ka me taracake e dua nai tuvaki ni vanua e rawa ka, ka rawa ni tuvakaikoya ka dua na umatamata e yalosavu ka dauveimaroroi.

Na cava na Usutu ni Vuli ni Matanitu kei na Veika Bibi Vakavuli kei na Tuvalu ni Vuli Torocake?

Na Usutu ni Vuli ni Matanitu kei na Veika Bibi Vakavuli (NELP) kei na Tuvalu ni Vuli Torocake (TES) sai koya e dua na binibini ka me vakaliuci ka me qaravi ena veivanua ni vuli, mai nai vakatagedegede ni vuli ni gonelalai me yacova sara na vuli torocake kei na vuli cakacaka. Na NELP kei na TES e rau ivola vakalawataki ena ruku ni Education Act 1989, ka rau tukuna na veika e namaka na matanitu me baleta na veivanua ni vuli me toroicake kina na tikovinaka, tautauvata kei na vakaitavivata ena vuli.

Ko ira era tiko enai tutu ni veiliutaki me baleta na vakatagedegede ni nodra vuli na gonelalai kei na vakatagedegede ni vuli lewai vakalawa sa dodonu mera raica vinaka na veika e vakaliuca na NELP. Na Matabose ni Vuli Torocake me vakamuria na TES kei na Matabose ni Vola ni Rawa Ka Vakavuli me raica vinaka. Na Veisoqosoqo ni Vuli Torocake mera vakaraitaka ena nodra tuvalu ni veika era na qarava se ra na vakaitavi vakacava me rawati na veika era vakaliuci ena loma ni TES.

Na lavelave taumada oqo ni NELP kei na TES e muria na veitukutuku e rogoci ena Veitalanoa ni Veika Vakavuli | Korero Matauranga, kei na veiqrarvi vakatabakidua vei ira na gone kei nai tabagone kei ira na kauwai ena vuli torocake.

Me kuria na veika oqo, na lavelave taumada ni NELP kei na TES e rau okata tale ga nai vakadinadina me baleta na kena toso tiko na noda ivakarau ni vuli kei na veika era rawa ni cakava ko ira na dauvakarautaki vuli kei ira na dauveivakatavulici ka na rawa ni vakavuna na veisau levu duadua vei ira na gonevuli/akonga kei na matavuvale kei na mataveiwekani.

Tatadra ni Vuli

Enai tekitekiu ni 2018, a tuvana kina na matanitu na nona tatadra me baleta na porokaramu ni cakacaka ni vuli – oqo e sa vakavoutaki me okata talega na veika era tukuna na lewenivanua e Niusiladi ni bibi vei ira.

Na tatadra ni vuli e solia na vanua me dabe kina na NELP kei na TES, ka tuvana na veika ena vakanaamata kina na matantu me vakavinakataka kina na veika e rawa kei na tikovinaka ena loma ni vakarau ni vuli.

Matai ni Tatadra: Ko ira na Gonevuli era tiko e utona – ko ira na gonevuli kei na nodra mataveiwеканi era tiko ena uto ni vuli

- » Na tikovinaka e veiwеканi voleka sara kei na vuli.
- » Na gonevuli/akonga kece kei na nodra matavuvale kei na mataveiwеканi e dodonu mera galala mai na veitovo kece ni veisagai, veicati vakamatatamata kei na veivakasaurarataki.
- » E dodonu me kunei ka rogoci na domodra na gonevuli/akonga, mataveiwеканi, matavuvale kei na nodra itikotiko.

Karua ni Tatadra: Me kua na vakatatao – me rawarawa na kena yacovi na sasaga cecere ni vuli kei na veika e rawa kina vei ira kece na gonevuli

- » Na vuli me vakarawarawataki ka veivakarautaki vei keda kece. Na veika e dauvakatatao vei ira na gonevuli/akonga ena nodra vakaitavi vakavinaka ena vuli, ka wili kina na veika vakailavo kei na veika me baleta nai tuvaki, e gadrevi me vakalailaitaki, me rawa kina vei ira kece na gonevuli/akonga mera yacova na sasaga tautauvata kei na veika e rawa kina.

Katolu ni Tatadra: Na veivakatavulici kei na veiliutaki vinaka – na veivakatavulici kei na veiliutaki vinaka e dau tarai ira na gonevuli kei na nodra mataveiwеканi

- » Eda gadrevi ira na qasenivuli/kaiako ka ra duidui, toka e cake na nodra kila, ka ra vakauqeti tale ga mera muria nai vakarau ka rawa kina na veisau levu duadua vei ira na gonevuli/akonga.
- » Me taracake na veiliutaki vinaka ena veivakatagedegede kece sara ni vakarau ni vuli me liutaka na veisau vinaka ka vakarawarawataka na vuli vinaka ena veisiga.

Kava ni Tatadra: Na vuli kei na cakacaka ena veigauna mai muri – na vuli ka salavata kei na bula ni lewenivanua e Niusiladi nikua kei na nodra bula taucoko

- » Ko ira na gonevuli/akonga era gadreva mera yacova rawa na vuli ka na vuksi ira mera sotava na veisau ni gauna kei na bolebole ni cakacaka ena veigauna mai muri. Nai tutu vakalewenivanua, na sala ki na rawa cakacaka, kei na bula ni vuli eratou tiki bibi sara ni ka oqo.
- » Vei ira na gonevuli ni Maori, oqo e kenai balebale mera rawata na veika mera rawa kina ni vakaitavi ena tea o Maori, na bula veimaliwai e Niusiladi kei na vuravura taucoko.

Kalima ni Tatadra: na vuli raraba e toka ena vakatagedegede e cake sara e vuravura taucoko – na vuli e Niusiladi e nuitaki ka tosovinaka

- » Nai vakarau ni vuli e gadrevi me nuitaki vakalevu, veisotavi ka rawa ni vuksa na nodra gagadre na gonevuli/okanga kece kei na noda vuravura ni veisau. Na vuli kei na vakekeli e Niusiladi me kilai e vuravura taucoko, ka tokona vakavinaka na nodrau veiwеканi na Maori kei na Matanitu.
- » Nai vakarau ni vuli e gadrevi talega me vakaraitaka na tino rangatiratanga – na nodra rawa ni lewa vakai-ira na Maori na veika me baleta na nodra vuli ka me vuksi ira mera kunea vakai-ira ga na veiiwali ni leqa.

Na Usutu ni Vuli ni Matanitu kei na Veika Bibi Vakavuli (NELP):

Na NELP e tukuna na veika e vakabibitaka na matanitu me baleta na vuli ena vakatagedegede vei ira na gonelalai kei na vakatagedegede ka lewai vakalawa. Na veika e vakabibitaka na NELP ena vukei ira era cicivaka na veikoronivuli, kura, vanua ni nodra vuli na gonelalai kei na nga kohanga reo, mera vakanamata ena veisiga ena veika ena vukei ira sara vakalevu na gonevuli/akonga.

Ko ira na veiliutaki ena veivanua ni vuli, ka wili kina o ira na veimatabose ni veiliutaki kei ira vakalaiseni mera cicivaka na veivanua ni nodra vuli na gonelalai e sa nodra itavi mera vakamuria na NELP.

Sa kerei mo nanuma: ko ira na veika era vakabibitaki era sega ni volai vakaveitarataravi ena kedra bibi se digidigi.

Na Usutu ni Vuli ni Matanitu kei na Veika Bibi Vakavuli - na veika e vakabibitaki:

Me rawati na tatadra kece ni vuli, ko ira na vanua ni nodra vuli na gonelalai kei na veikoronivuli mera:

Matai ni Tatadra: Ko ira na Gonevuli era tiko e utona – ko ira na gonevuli kei na nodra mataveiwеканi era tiko ena uto ni vuli

1	Me laurai nira vakila ko ira na gonevuli/akonga nira maroroi vinaka tiko, vakamareqetи ka ciqomi ena vuku ni nodra tutu ka wili kina na veika era kilai kina, vosa kei nai tovo vakavanua, kei na veika era gadreva me vukei ira ena nodra vuli.
2	Mera okati na matavuvale kei na mataveiwеканi mera tiki bibi ni vuli kei na rawa ka vei ira kece na gonevuli/akonga.

Karua ni Tatadra: Me kua na vakaataao – me rawarawa na kena yacovi na sasaga cecere ni vuli kei na veika e rawa kina vei ira kece na gonevuli

3	Tosoyacake na vakatagedegede e namaki vei ira kece na gonevuli/akonga ka me kautani mai nai tuvatuva ni vuli na veitovo kece era ivakatataao.
4	Tokona na kena rawati vinaka na veisau ki na veivanua, e loma, kei na taudaku ni veivanua ni vuli.
5	Vakadeitaka ni leqa vakailavo kei na veika tale e so e dau ivakatataao vei ira na gonevuli/akonga kei na mataveiwеканi mera kakua ni tarova na rawa ka vakatautauvata ni veivakatavulici, vuli kei na vakaitavi ena bula ni vanua ni nodra vuli na gonelalai se na koronivuli.

Katolu ni Tatadra: Na veivakatavulici kei na veiliutaki vinaka – na veivakatavulici kei na veiliutaki vinaka e dau tarai ira na gonevuli kei na nodra mataveiwеканi

6	Vakatubura na nodra tamata cakacaka me vakaukauwataka na veivakatavulici kei na veiliutaki ka me rawa kina na veiqrarvi kaukauwa ena loma ni vakarau ni vuli.
7	Vakacuruma na vosa vaka-Maori kei nai tovo vakavanua vaka-Maori ki na bula ni vanua ni vuli ka ena veisiga.

Kava ni Tatadra: Na vuli kei na cakacaka ena veigauna mai muri – na vuli ka salavata kei na bula ni lewenivanua e Niusiladi nikua kei na nodra bula taucoko

8	Me soli na mataqali vuli ka vakarautaki ira na gonevuli/akonga ena kila me baleta na veika vakavanua kei na noda tukutuku taumada e Niusiladi.

Kalima ni Tatadra: na vuli raraba e toka ena vakatagedegede e cake sara e vuravura taucoko – na vuli e Niusiladi e nuitaki ka tosovinaka

9	Me taracake na veiwеканi kei ira na nodra mataqali kei na yavusa kei na veitikotiko me vakadodonutaka na veitatadra kei na vanua era dabe kina na veituvatuva.

Na Tuvatuva ni Vuli Torocake:

Na TES e vakadavora na tuvatuva balavu ni matanitu kei na veika e vakabibitaka me baleta nai vakarau ni vuli torocake. Na Matabose ni Vuli Torocake me muria na TES kei na Matabose ni Vola ni Rawa Ka Vakavuli me raica vinaka. Na Veisoqosoqo ni Vuli Torocake mera vakaraitaka ena nodra tuvatuva ni veika era na qarava se ra na vukea vakacava me yacovi na veika era vakaliuci ena loma ni TES.

Na 13 na veika e nanumi me vakaliuci ena lavelave taumada ni TES era tovolea mera vakadeitaka na tautauvata ni veika era rawata ko ira kece na gonevuli, vakabibi ko ira na gonevuli ni Maori kei na Pasivika kei ira era gadtreva na veitokoni ena gauna ni vuli, ka ra sega ni qaravi vakavinaka mai na tabana ni vuli torocake. Na veika era vakaliuci oqori era tovolea talega me vakadeitaki ni sa vakavakarau vakavinaka tu na tabana oqori ena vuku ni veiveisau ni tuvaki ni cakacaka ka rawa ni vakavuna me matata ka yaga vinaka na gaunisala ni kune cakacaka kei na bula ni sasaga vakavuli.

Sa kerei mo nanuma: ko ira na veika era vakabibitaki era sega ni volai vakaveitarataravi ena kedra bibi se digidigi.

Nai Tuvatuva ni Tabana ni Vuli Torocake – na veika e nanumi mera vakabibitaki:

Me rawata na veika kece e tatadrataka me baleta na vuli, na vuli torocake me:

Matai ni Tatadra: Ko ira na Gonevuli era tiko e utona – ko ira na gonevuli kei na nodra mataveiwеканi era tiko ena uto ni vuli

1 Na vanua ni vuli torocake mera maroroi vinaka, veiciqomi ka dauveivuke.

Karua ni Tatadra: Me kua na vakatatao – me rawarawa na kena yacovi na sasaga cecere ni vuli kei na veika e rawa kina vei ira kece na gonevuli

2 Kila vakavinaka ka tokona na nodra gagadre kei na tatadra na gonevuli/akonga.

3 Vakarautaka na gaunisala matata ka tokoni vinaka me rawa kina vei ira na gonevuli/akonga mera rawata na nodra tatadra.

4 Vakarautaka na veidigidigi vakavuli e so kei na gaunisala ni kena rawati me rawa kina na vuli ena loma ni bula taucoko.

Katolu ni Tatadra: Na veivakatavulici kei na veiliutaki vinaka – na veivakatavulici kei na veiliutaki vinaka e dau tarai ira na gonevuli kei na nodra mataveiwеканi

5 Vakauqeti ira na daueriqaravi ena veigaunisala ena tosokayake na vakatagedegede ni nodra veiqraravi ka salavata kei na gagadre ni gonevuli/akonga, vanua ni buliyaya, taukei ni cakacaka, kei na veitikotiko.

6 Vakacuruma na vosa vaka-Maori kei nai tovo vakavanua vaka-Maori ki na bula ni vanua ni vuli ka ena veisiga.

7 Vakavulica na vakavuvuli kei na vuli ka e taracake nai tovo vakavanua kei na tamata yadua.

Kava ni Tatadra: Na vuli kei na cakacaka ena veigauna mai muri – na vuli ka salavata kei na bula ni lewenivanua e Niusiladi nikua kei na nodra bula taucoko

8 Kauta voleka sara na veivakatavulici kei na vuli ki na vanua ni cakacaka.

9 Vakasamataka tale na veika eda vakatavulica ka vulica me baleta nai tuvaki daueriveisau ni cakacaka.

10 Vakatavulica na ivakaro kei nai tukutuku e rawa kina na kune cakacaka.

11 Vakauqeti ira na Soqosoqo ni Vuli Torocake kei ira nai taukei ni cakacaka mera cuqena vata na nodra vakatorocaketaki na tamata cakacaka ena gauna oqo.

Kalima ni Tatadra: na vuli raraba e toka ena vakatagedegede e cake sara e vuravura taucoko – na vuli e Niusiladi e nuitaki ka tosovinaka

12 Kila ka vakamareqeta na veika eda kilai tani kina.

13 Vakadeitaka na veika e kauta mai na vakekeli ki na tiko vinaka e Niusiladi.

Keitou via kila na nomu nanuma

Keiou a tarogi iko ena Veitalanoa ni Veika Vakavuli | Kōrero Mātauranga se cava o nanuma mera vakabibitaki enai vakarau ni vuli. Na veika ko tukuna vata kei nai vakadinadina me baleta na kena yaga tiko nai vakarau ni vuli era sa vukea na kena buli na veika me vakabibitaki oqo.

Keitou sa vinakata me keitou raica vinaka ni sa vakaraitaki vinaka tiko na nomu rai kei na nomu nanuma ena loma ni veika e nanumi me vakabibitaki ena NELP kei na TES. Mo nanuma vinaka ni keitou sega ni vakatataro tiko ena vuku ni rai kei na tatadra ni vuli.

Na veitalanoa ena vuku ni NELP kei na TES e sa tekivutaki, ka na sogo na kena me baleta na TES ena mua ni vula ko Okotova, kei na NELP ena mua ni vula ko Noveba. Sa rawa ni ko soli vakasama ena vakatataro ka vakayacori online, na vanua ni soli vakasama, na social media kei na sota ka veitalanoa vakamatata.

Na sema ki na vakatataro

Na vakatataro online ni veika e vakabibitaki ena NELP kei na TES e sa soli tu vei iko mo qai vakalewena eke:

<https://conversation.education.govt.nz/conversations/shaping-a-stronger-education-system-for-all/>

Tukutuku matailalai ni soli vakasama

Keitou sureta talega na soli vakasama ena vuku ni veika e vakabibitaki oqo ka sa rawa ni vakau ki na email: NELP.TES@education.govt.nz

O vinakata e vuqa tale nai tukutuku?

Veisema e so ki na vuqa tale nai tukutuku ena NELP

Nai tukutuku leleka ni vakadinadina ka caka me vukea na lavelave taumada ni veika e vakabibitaki ena NELP e rawa ni kune eke:

<https://conversation.education.govt.nz/conversations/national-education-and-learning-priorities/evidence-briefs/>

Okati ira na gone me vaka na koula, na vakaleleka ni veitaratara yadudua kei ira na gone kei na tabagone ena 2018 e sa tiko talega eke:

<https://conversation.education.govt.nz/conversations/national-education-and-learning-priorities/what-you-told-us/>

Veisema e so ki na tukutuku tale e so ena TES

Raica na website ni ripote ni veitaratara, na pepa ni veivosaki, kei nai vakadinadina leleka eke:

<https://conversation.education.govt.nz/conversations/tertiary-education-strategy/>

Taro?

Kevaka e tiko nomu taro, yalovinaka mo veitaratara mai ki: NELP.TES@education.govt.nz

Kōrero

Mātauranga

Me kōrero tātou

Have your say about the future of education.

Join the conversation at conversation.education.govt.nz

#EdConvo

